

Lektio

Leena Romu (FT)

Liiallisuutta, nurinkääntä- mistä ja rajojen rikkomista Kati Kovácsin sarjakuvateok- set Vihreä rapsodia, Karu selli ja Kuka pelkää Nenian Ahnavia? kertomuksina ruumiillisuudesta

Koomikko ja käsikirjoittaja Jukka Lindströmin ideoimassa ja sarjakuvataiteilija Ville Rannan piirtämässä pilapiirroksessa nähdään kuvan etualalla tutunnäköinen mies hyppimässä vihaisena.¹ Henkilön ulkonäölliset piirteet, kuten hiustyyli, silmälasit, kasvopiirteet ja koko, viittaavat siihen, että kyseessä on Suomen ulkoministeri ja entinen Perussuomalaisten puheenjohtaja Timo Soini. Henkilöllisyyden vahvistaa taustalla nähtävien kahden henkilön keskustelu, jossa lääkäri kysyy naiselta ”Etkö voisi antaa Timon päättää abortistasi?”. Lindströmin ja Rannan karikatyyri Soinista esittää ulkoministerin kiukuttelevana lapsena, jota lepytelläkseen auktoriteettia edustava lääkäri ehdottaa kuvan naiselle luopumista kehoaan koskevasta päätösvallasta.

Syksyllä 2018 Internetiin ilmestynyt karikatyyri on ajankohtaista poliittista satiiria, jonka tarkoitus on kommentoida ajankohtaisia ilmiöitä ja tapahtumia kriittisesti. Pilakuva lainaa muotonsa kansainvälisesti kuohuttaneelta piirrokselta, johon se muodostaa intertekstuaalisen ja kommentoivan suhteen. Tennistähti Serena Williamsin hävittyä US Openin finaaliottelun australialainen *Herald Sun* -lehti julkaisi pilapiirroksen, joka muodostui nopeasti globaaliksi keskustelunaiheeksi. Monet mielsivät kuvan esittävän Williamsin rassistisen kuvaston mukaisesti, sillä kuvan asetelmassa raivostunut Williams näyttyy villi-ihmisenä, joka ei osaa hallita vihan tunnettaan kuvassa rationaalisinä toimijoina esitettyjen valkoisten ihmisten tavoin. Samalla, kun kuva nojaa rodullistettujen ihmisten rassistiseen kuvausperinteeseen, on se myös voimakkaan sukupuolittava: kuvassa naisen koko ja käytös asetetaan naurunalaiseksi, mikä toistaa isokokoisille naisille nauramisen perinnettä. Pilapiirroksen julkaisut *Herald Sun* -lehti ja kuvan piirtänyt Mark Knight kielsivät kuvan liittyvän millään tavalla sukupuoleen tai rotuun. Lausunto jätti kuitenkin huomiotta sen, että kuvia ei tuoteta tai tulkita kulttuurisessa tyhjiössä eikä niitä tulkita aina välttämättä kuvan tekijän tarkoitusten mukaisesti.²

Mediatutkimuksessa on jo pitkään kyseenalaistettu kuvien voimaa aliarvioiva puhe, jossa kuvat ovat vain kuvia eivätkä esityksiä todellisuudesta. Mediatutkijoiden mukaan kuvat vaikuttavat siihen, millaisina näemme itseme ja muut ihmiset, millaisiksi miellämme toivotunlaiset kehot, millaisilta ajattelemme eri sukupuolten edustajien näyttävän ja miten ajattelemme heidän käyttäytyvän. Kuvien vaikutusvallan osoittavat monet viime vuosikymmenen aikana jopa konflikteihin ja väkivaltaan johtaneet pilapiirroksiset, jotka ovat herättäneet keskustelua muun muassa sananvapauden rajoista ja siitä, miten eri tavoin eri kulttuureissa suhtaudutaan tiettyjen aiheiden kuvalliseen esittämiseen.

Hyödyntämällä globaalisti tunnettua pilapiirrosta Lindströmin ja Rannan pilapiirros tekee alleviivatun näkyväksi sen, miten kuvien tuotanto ja tulkinta rakentuvat olemassa olevan kuvaston varaan, sillä pilapiirroksen esikuva on selkeästi tunnistettavissa kuvan asetelmasta. Williamsia kuvaavan pilapiirroksen seksistiseksi ja rassistiseksi tulkittu kuvasto sen sijaan on vaikeammin yksilöitävissä johonkin tiettyyn lähteeseen, sillä kyse on laajalle levinneistä ja syväle länsimaiseen kulttuuriin juurtuneista kuvausperinteistä. Näiden kuvausperinteiden tunnistaminen edellyttää laajem-

paa yhteiskunnallisten valta-asetelmien kriittistä tarkastelua.

Sarjakuva ja ruumiin representaatiot

Sarjakuva on pilapiirrosten tavoin piirrettyä taidetta, jossa taiteilija voi hyödyntää karrikoivaa liioittelua, kontrasteja, symboleja ja metaforia henkilöhahmojen rakentamisessa ja tarinan kerroksessa. Siinä missä pilapiirros tai lyhyt sarjakuvastrippi tarttuu päivänpolttaviin ilmiöihin ja tapahtumiin, pitkällä sarjakuvakertomuksella ei tällaiseen ole mahdollisuuksia jo tuotannollisista syistä. Pitkän sarjakuvateoksen toteuttaminen vaatii vuosien työn eikä välttämättä löydy yhtä suurta yleisöä kuin sanomalehdissä julkaistut tai internet-ilmiöiksi muodostuvat pilapiirroset. Sarjakuvia koskevat kuitenkin samat lainalaisuudet kuin pilakuviakin: kuvat tuotetaan ja tulkitaan hyödyntäen jo olemassa olevia kulttuurisia kuvausperinteitä ja malleja. Tämä ei tarkoita sitä, että sarjakuvat olisivat tuomittuja vain toistamaan vanhaa kuvastoa, vaan ne voivat myös neuvotella uusiksi vakiintuneita kuvaustapoja ja ehdottaa tilalle uudenlaisia tapoja ja ymmärtää maailmaa.

Vakavat aiheet eivät ole olleet enää vuosikymmeniin outolintuja sarjakuvan aiheina. 1980-luvulla ilmestynyt Art Spiegelmanin *Maus*-sarjakuva osoit-

ti suurelle yleisölle, kuinka sarjakuva välineenä sopii vitsien, vauhdikkaiden seikkailujen ja jännitystarinoiden lisäksi myös vakavien aiheiden käsittelyyn. Pulitzer-palkinnolla noteerattu ja toisen maailmansodan joukkotuhosta kertova sarjakuva on muodostunut klassikoksi, josta tehdyt analyysit ovat nostaneet sarjakuvaa myös akateemisen tutkimuksen kohteeksi. Vuosikymmenien aikana teoksesta on tehty kymmeniä tieteellisiä artikkeleita ja tutkimuksia.

Suomalaisen sarjakuvan akateeminen tutkimus on vasta alussa, mutta kotimaisen sarjakuvan laadukkuus ja sarjakuvatutkimuksen yleistymisen kansainvälisen trendin mukaisesti antavat aiheita olettaa myös kotimaisen sarjakuvan tutkimuksen lisääntyvän. Tutkimuksen myötä saamme tietoa siitä, minkälaista kuvastoa kotimaiset sarjakuvat hyödyntävät esimerkiksi vakavien ja vaikeiden aiheiden, kuten sodan, mielenterveysongelmien ja seksuaalisen väkivallan kuvauksessa. Mainitut aiheet ovat yleistyneet kotimaisessa sarjakuvassa erityisesti suosituksi nousseen ei-fiktiivisen sarjakuvan myötä.

Sarjakuva voi tarttua kansallisesti merkittäväksi koettuun aiheeseen, kuten sotaan, uudella tavalla, mistä esimerkiksi toimii Hanneriina Moisseisen *Kannas*-teos (2016). Sarjakuvan ja arkistovalokuvien avulla toteutettu teos

kertoo jatkosodasta Karjalan kannaksella. 2000-luvulla suomalaisessa historiallisessa kirjallisuudessa on yleistynyt näkökulma, jossa kiinnitetään huomio aiemmin vaiettuihin ja arkaluonteisiin aiheisiin, marginaaliin asetettuihin ihmisryhmiin ja heidän kohtaloihinsa. Myös Moisseisen teos keskittyy kuvaamaan sotaa naisten, eläinten ja mielellään järkkyneen sotilaan näkökulmista, minkä vuoksi se sai kritikoilta ylistäviä arvioita.

Teos hyödyntää kiinnostavasti sarjakuvaan olennaisesti liittyvää visualisointia. Kannaksen toinen päähenkilö, järkensä ja puhekykynsä menettävä sotilas, kuvataan kasvoiltaan pääkallomaisena hahmona. Sotatilanne on pyyhkinyt pois yksilölliset piirteet ja jättänyt jälkeensä eräänlaisen elävän kuolleen, jonka tunne-elämä ja psyyke ovat rikkoutuneet. Sotilaan kuvassa yhdistyy kaksi suomalaiseen sotilaaseen liitettyä kuvaustapaa. Moisseinen esittää sotilaan harhailemassa hautausmaalla, jonka tuntemattomien sotilaiden haudat viittaavat suomalaisen sotakirjallisuuden klassikkoon, Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* -romaaniiin. Romaanin henkilöistä muistetaan etenkin eräänlaiseksi fiktiiviseksi kansallissankariksi nostettu Antero Rokka, joka osoittautuu tehokkaaksi vaikkakin auktoriteetteja kunnioittamattomaksi sotilaksi. Tämän sank-

ritarinan tilalla Moisseisen teos esittelee psyykkisesti vahingoittuneen sotilaan tarinan, jollaisia on alettu käsitellä laajemmin vasta 2000-luvulla, kun historiantutkimus on nostanut tabuaiheen yleiseen keskusteluun.

Historiallisia tabuaiheita kuvaavan kaunokirjallisuuden on esitetty voivan tuottaa uudenlaisia näkökulmia ja vaikuttavan siihen, miten historia nähdään ja minkälaisen ihmisten kokemukset ja kertomukset painottuvat. Sarjakuvaa ei ole totuttu ajattelemaan välineenä, joka tarttuisi kansallisesti merkittäviin historiallisiin tapahtumiin tai ainakaan saisi meidät ajattelemaan historiaamme uudella tavalla. Sarjakuva kuitenkin mahdollistaa historian uudelleen esittämisen tuottamalla kuvan ja sanan yhteispelin, jossa kuvat voivat välittää sanoinkuvaa-mattomia tai sanoiksi kääntymättömiä kokemuksia, kuten mielen järkkymisen.

Mielenterveyteen liittyvien sarjakuvien määrä on Suomessa kasvanut 2000-luvulla. Suurena syynä tähän on omaelämäkerrallisen sarjakuvan nousu yhdeksi nykysarjakuvan merkittävimmistä genreistä. Kaksi hyvää esimerkkiä mielenterveyden käsittelystä sarjakuvan keinoin ovat Viivi Rintasen *Mielisairaalan kesätyttö* (2015), jonka mielisairaallassa kesätöitä tekevä päähenkilö joutuu kohtaamaan mielenterveyden rajat. Nuori päähenkilö yrittää muokata itsestään

suorituskulttuurin mainoskuvastoissa esiintyvää menestyjänaista, jolloin hän voisi kehoaan väkivaltaisesti kontrolloimalla osoittaa voitonsa pitää myös muun elämänsä järjestyksessä. Toinen esimerkki mielenterveyden käsittelystä sarjakuvan keinoin on Emmi Valveen 300-sivuinen omaelämäkerrallinen *Armo*-teos (2017), jossa kuvataan päähenkilön elämään kuuluvia masennusjaksoja, unihalvauksia ja itsetuhoisuutta.

Sekä Rintasen että Valveen teoksissa hyödynnetään sarjakuvan kykyä vi-

sualisoida ja konkretisoida abstrakteja ja näkymättömiä asioita. Kun paino, kalorit ja urheilu muuttuvat Rintasen päähenkilölle pakkomielteiksi, iho ja lihakset kuoriutuvat hänen yltään jättäen jälkeensä vain aavemaisena loistavan luurangon. Lopulta vakavaan syömishäiriöön sairastuva päähenkilö on kykenemätön näkemään itseään peilistä, sillä syömishäiriötä symboloiva luuranko on ottanut minäkuvan paikan. Valveen teos puolestaan välittää päähenkilön kokemukset ja pahanolon tunteet kuvissa,

Kuva 1. Viivi Rintanen – *Mielisairaalan kesätyttö* (2015, 112; Suuri Kurpitsa)

joissa nuoren naisen keho näyttää sula-
van muodottomaksi massaksi ja joutu-
van painajaismaisen mustuuden niele-
mäksi.

Feministisessä tutkimuksessa ih-
miskeho eli ruumis on otettu tarkaste-
lun lähtökohdaksi usein sen vuoksi, että
sen kautta voidaan pohtia monia vastak-
kainasetteluja, kuten ruumis/mieli, sisä-
puoli/ulkopuoli, yksityinen/julkinen,
minä/toinen, mies/nainen sekä luonto/
kulttuuri. Vastakkainasettelujen kaut-
ta päästään käsiksi rajoihin; siihen, mis-
sä rajat menevät ja milloin ne ylittyvät.
Sarjakuvassa ruumiin ulkopuoli toimii
usein edellä mainitsemieni esimerkkien
tavoin välineenä viestiä sisäisistä tunte-
muksista ja kokemuksista. Tällöin hen-
kilön kehon esittäminen ääriviivoiltaan
rikkoutuneena tai luurangoksi pelkisty-
vänä toimii visuaalisena keinona kuvata
sitä, minkälaisia seurauksia traumatisoi-
villa kokemuksilla on henkilökohtaisel-
la ja emotionaalisella tasolla. Kuvausta-
pa edellyttää sarjakuvan lukijalta kykyä
tulkita ruumiin rajojen rikkoutuminen
metaforisena kuvauksena henkilön ko-
kemuksista.

Toisin kuin lektion alussa mainit-
semani pilapiirroksset, pitkät sarjaku-
vat voivat perehtyä kuvauskohteeseen-
sa hienovireisemmin ja monipuolisem-
min. Peräkkäisten ruutujen avulla muo-
dostuva kertomus mahdollistaa tarinan

tapahtumien sijoittamisen eri paikkoi-
hin ja aikoihin sekä tarinan välittymi-
sen eri näkökulmista. Tarinan tapahtu-
mien, ajan, paikan ja näkökulman välit-
tämisessä sarjakuvat hyödyntävät perä-
kkäisten ruutujen lisäksi kuvaan linkitty-
viä sanallisia elementtejä, kuten puhe- ja
ajatuskuplia sekä tekstilaatikoihin sijoit-
tuvaa kertovaa tekstiä.

Kuva 2: Kati Kovács – Karu selli (1996, 3; Like)

Kati Kovácsin sarjakuvat tutkimuskohteina

Tutkin väitöskirjassani sitä, miten
pitkän sarjakuvakertomuksen omi-
naisuudet vaikuttavat ruumiillisuud-
en kuvaukseen. Väitöskirja keskittyy
1980-luvulla uransa aloittaneen suoma-
laisen sarjakuvataiteilija Kati Kovácsin

tuotantoon. Uran alusta lähtien Kovácsin sarjakuville on ollut ominaista piikkäs huumori, jonka avulla käsitellään sukupuoleen, seksuaalisuuteen ja esimerkiksi ruumiin kokoon tai ulkonäköön liittyviä normeja, käsityksiä ja odotuksia. Palkitun taiteilijan sarjakuvia onkin kiitelty muun muassa siitä, että niissä seikkailevien aktiivisten naisahmojen on tulkittu haastavan perinteiset sukupuoliroolit. Jo 30 vuotta sarjakuvia tehnyt taiteilija on esimerkiksi rohkaissut etenkin naisia sarjakuvantekijöinä, ja Kovácsin ura suomalaisessa sarjakuvakentässä sijoittuikin ajanjaksolle, jolloin sarjakuva siirtyi pienlehdistä yhä enemmän kirjamuotoon ja naiset yleistyivät sarjakuvantekijöinä. Monille naispuolisille sarjakuvataiteilijoille on ollut tärkeää kiinnittää huomio siihen, miten naisia kuvataan sarjakuvassa ja laajemmin siihen, miten ympäröivä kulttuuri ylipäänsä suhtautuu naisiin ja naisten kehoihin.

Vuoden 2018 aikana sukupuolittuneista valtarakenteista keskusteltiin erityisesti globaaliksi ilmiöksi muodostuneen ”me too”-kampanjan myötä, jossa on jo parin vuoden ajan tehty näkyväksi naisten kokemaa seksuaalista ahdistelua ja väkivaltaa. Suomalaisessa sarjakuvassa valtarakenteiden sukupuolittuneisuutta on käsitelty jo 1980-luvulta lähtien Kovácsin ollessa yksi keskeisim-

mistä aiheeseen tarttuneista taiteilijoista. Kovácsin sarjakuvissa sukupuolittuneiden valtarakenteiden käsittely tapahtuu monin eri keinoin, joita väitöskirjani tarkastelee. Naisen seksuaalinen aktiivisuus, ympäristön suhtautuminen naisen kehoon, naisen joutuminen seksualisoivan asenteen kohteeksi, sukupuolittava kielenkäyttö ja seksuaalinen väkivalta ovat aiheita, joita Kovács sarjakuviansa avulla käsittelee. Yli kolmenkymmenen vuoden ajan Kovácsin sarjakuvat ovat osallistuneet suomalaisella ja ulkomaisella sarjakuvakentällä käytävään neuvotteluun naisen kuvaustavoista ja laajempaan keskusteluun sukupuolten välisistä valtasuhteista.

Neuvottelua nimenomaan sukupuolen esittämisen tavoista käydään jatkuvasti moniin sarjakuvan genreihin liittyen. Supersankarisarjakuvien kohdalla on puhuttanut vuosikausia naisahmojen kuvausperinne, jossa naiset esitetään lähinnä miesahmojen toimintaa tukevana ja eroottisesti vihjailevissa asuissa ja asennoissa. Kovácsin sarjakuvat ponnistavat marginaalisesta ja vaihtoehtokulttuurin piiriin lasketusta sarjakuvasta, jonka estetiikka rikkoo kauneuteen, selkeyteen tai harmoniaan liittyviä odotuksia ja jossa tabuaiheiden käsittely on yleistä. Suomalaisen sarjakuvan kehityksessä vaihtoehtosarjakuvalla on ollut suuri merkitys, sillä se on

kannustanut sarjakuvan sisällölliseen ja muodolliseen vapauteen.

Ainoastaan tietoisuus sarjakuvan monipuolisuudesta tarinan kertomisen välineenä ja sarjakuvan kuvausperinteiden tuntemus mahdollistavat sarjakuvan kriittisen tutkimuksen ja ymmärryksen siitä, minkälaisia merkityksiä sarjakuvien käyttämä kuvasto välittää. Väitöskirjassani tutkin, kuinka Kovácsin sarjakuvat hyödyntävät monimutkaisia kuvan ja sanan yhdistelmiä, elementtien tilalista sommittelua ja henkilöahmojen kuvaamisessa käytettyjä piirroksellisia valintoja kuvatessaan sukupuoleen, seksuaalisuuteen ja ruumiillisuuteen liittyviä kokemuksia. Väitän, että näiden kuvauskeinojen yksityiskohtainen analysointi ja tulkinta lisäävät tietoa siitä, miten sarjakuva tarinankerronnan välineenä toimii ja millaisia keinoja sillä mahdollisesti on vakiintuneiden kuvastojen ja ajattelutapojen muuttamiseen.

ALAVIITTEET:

1. Pilapiirros on nähtävissä Ville Rannan Twitter-tilillä: <https://twitter.com/vilranta/status/1041631306101256192?lang=fi> (Tarkistettu 21.1.2019).

2. Williamsin haitilaiset sukujuuret omaava vastustaja Naomi Osaka oli kuvattu pilapiirroksessa vaaleaihoisena.

LEKTIOSSA MAINITUT TEOKSET

Knight, Mark (2018) Pilakuva Serena Williamsista. *Herald Sun*. 10.9.2018.

Kovács, Kati (1996) *Karu selli*. Helsinki: Like.

Lindström, Jukka & Ranta, Ville (2018) ”Timo Soini as Serena Williams”.

Moisseinen, Hanneriina (2016) *Kannas*. Lahti: Kreegah Bundolo.

Rintanen, Viivi (2015) *Mielisairaalan kesätyttö*. Tampere: Suuri Kurpitsa.

Spiegelman, Art (1990/1986) *Maus. Selviytyjän tarina*. Suom. Jukka Snell. Helsinki: WSOY.

Spiegelman, Art (1992/1991) *Maus. Ja täällä vaikeudet alkoivat*. Suom. Jukka Snell. Helsinki: WSOY.

Valve, Emmi (2017) *Armo*. Oulu: Asema Kustannus.

FM **Leena Romun** Suomen kirjallisuuden väitöskirja *Liiallisuutta, nurinkääntämistä ja rajojen rikkomista – Kati Kovácsin sarjakuvateokset Vihreä rapsodia, Karu selli ja Kuka pelkää Nenian Ahnavia? kertomuksina ruumiillisuudesta* tarkastettiin Tampereen yliopistossa lauantaina 6.10.2018. Vastaväittäjänä toimi dosentti Kai Mikkonen Helsingin yliopistosta. Kustoksena toimi Suomen kirjallisuuden professori **Mari Hatavara** Tampereen yliopistosta.

Leena Romun (FT) väitöskirja on ensimmäinen tutkimusmonografia, joka keskittyy suomalaiseen sarjakuvaan. Väitöskirja hyödyntää teoreettisia välineitä kertomuksen-, sarjakuvan- ja kulttuurintutkimuksen parista. Vuonna 2019 Romu työskentelee Koneen säätiön rahoittamassa tutkimushankkeessa Synkistyvät tulevaisuudenkuvat – Dystooppinen fiktio nykykirjallisuudessa (2015–2019, Tampereen yliopisto) ja feminististä sarjakuvaa tutkivassa hankkeessa Södertörnin yliopistossa Tukholmassa.

KUMMACON

Seikkailu

KOMPASSI

LYHTY

REPPU

VAMPYRIPORO

KIRJALLISUUS-
JA POPKULTTUURI-
TAPAHTUMA

OULU,

11.-12.5.2019

VAPAA PÄÄSY

WWW.KUMMACON.COM